

LINEARIZACIJA I ARHITEKTURA ENKLITIČKOG NIZA

U radu se kritički predstavljaju dominantni teorijski pristupi linearizaciji enklitika na tzv. drugoj poziciji u klauzi u srpskohrvatskome (standardnom štokavskom), pri čemu se ističe značaj i uloga arhitekture samoga enklitičkog niza u njegovoj linearizaciji. Enkliticizaciju kao fenomen nije moguće posmatrati samo kao specifičnu linearizaciju klitičkih reči, već kao spoj specifične linearizacije i arhitekture, tako što je linearizaciju enklitika unutar klauze nemoguće posmatrati odvojeno od procesa formiranja enklitičkog niza kao svojevrsne morfosintaktičke i morfonološke strukture na interfejsu (sumedi) sintakse i drugih gramatičkih modula, pri tome uključujući i istorijsku perspektivu, pa je potrebno pre svega odgovoriti na pitanja koja se tiču sastava i ustrojstva samog enklitičkog niza, odnosno međudnosa samih enklitika u nizu.

Ključne reči: enklitike, enklitički niz, linearizacija enklitika, drugo mesto u rečenici, fenomenologija interfejsa – sintaktičko-fonološki interfejs.

1. Uvod: šta su klitike?

§1. O enklitičkim rečima u srpskohrvatskom jeziku, naročito u štokavskim dijalektima i književnome jeziku, postoji ekstenzivna naučna literatura, stvarana u kontinuitetu počev od najranijih dana srpskohrvatske gramatike (cf. Popović 2004: 285–288). Najveći deo radova o srpskohrvatskim enklitikama, međutim, tiče se njihove specifične linearizacije na tzv. drugoj poziciji u rečenici (v. §8–29), dok se u manjoj meri, ako i uopšte, bave arhitekturom samoga štokavskog enklitičkog niza, tj. međusobnim rasporedom grupisanih enklitika kada ih je više od jedne u rečenici. O tome u celokupnoj literaturi, inače veoma divergentnoj kada je reč o linearizaciji štokavskih enklitika u rečenici i teorijskome pristupu tzv. drugoj poziciji, gotovo postoji konsenzus da je pozicioniranje štokavskih en-

* Studentski trg 3, Beograd. E-mail: djordje.bozovic@fil.bg.ac.rs.

klitika u nizu gramatikalizovano prema opštoj shemi (v. §30 niže), a da su izuzeci od toga obrasca okazionalni (op. cit.: 289).

Ujedno, istraživanja fenomena kliticizacije i linearizacije (en)klitika zasnivaju se i na teorijskome promišljanju sumeđe različitih jezičkih modula; konkretno, sintakse, fonologije i morfologije; za šta je upravo kategorija klitika izrazito zahvalna, s obzirom na svoju ne samo prozodijsku, već i (morfo)sintaktičku atipičnost. Zbog toga je kontinuirano inspirisala brojne naučne radove ne samo u serbokroatistici, već i od samih početaka indoevropéistike i opšte lingvistike do najsavremenijih lingvističkih teorija.¹

§2. Klitike se, najopštije, mogu definisati kao defektne reči. Jednu ili više takvih klasa defektnih reči poseduju svi poznati svetski jezici, uključujući i znakovne jezike (cf. Sandler 1999). Defektnost te, najčešće zatvorene i uglavnom gramatikalizovane, klase reči ogleda se prvenstveno u odsustvu prozodijske istaknutosti, ili pak prozodijske strukture uopšte; naime, klitičke reči su atone, dakle bez akcenta, a nije neobično i da ne sadrže ni vokalski minimum neophodan za formiranje slogovnog nukleusa (cf. proklitičke predloge *s*, *k*, između ostalog).

1 Imajući u vidu raznolikost teorijskih modela, pristupa i usmerenja, za recentnije radove i preglede u oblasti opšte teorije klitika, uz istraživanja o srpskohrvatskim enklitikama citirana niže u ovome radu, cf. Zwicky 1977, 1985, 1987, 1994, Selkirk 1978, 1984, 1995, Klavans 1979, 1982, 1985, 1995, Zwicky & Pullum 1983, Neijt 1984, Kaisse 1985, Berendsen 1986, Borer 1986, Marantz 1988, 1989, Nevis 1988, 2000, Inkelas & Zec 1990, 1991, 1995, Sadock 1991, Anderson 1992, 1993, 1996, 2000, 2005, 2011, Miller 1992, Nevis & Joseph 1993, Halpern 1995, 1998, Everett 1996, Halpern & Zwicky 1996, Peperkamp 1996, Franks 1998 i radove citirane niže u ovom radu, Legendre 1999, van Riemsdijk 1999, Beukema & den Dikken 2000, Franks & King 2000, Gerlach & Grijzenhout 2000, Bošković 2001 i radove citirane niže u ovom radu, Hudson 2001, Billings 2002, Gerlach 2002, Woolford 2003, Heggie & Ordóñez 2005, Schiering 2006, Franks et al. 2009, Vogel 2009, Groß 2011, Spencer & Luís 2012, Meklenborg Salvesen & Helland 2013, i time ni blizu nije iscrpljena opšta literatura o klitikama i opšta literatura o slovenskim klitikama, nastala na engleskome u poslednjih četrdesetak godina. Za potpuniji pregled međunarodne bibliografije o klitikama između 1892. i 1991. godine, v. Nevis et al. 1994. Na našem jeziku, za određena teorijska razmatranja kliticizacije, v. Zec 1997; a za pregled pristupa enklitikama u srpskohrvatskim deskriptivnim gramatikama, cf. Peti-Stantić 2006 i Subotić 2010. Pored radova o klitikama u posebnim jezicima, iz ovog pregleda opšte literature o klitikama izostavljam i ne manje brojne naučne radove o pojedinim posebnim fenomenima kliticizacije, kao što su to podizanje klitičkih zamenica ili udvajanje klitičkih zamenica, kao i opštu literaturu o klitikama u balkanskim i romanskim jezicima, gde je reč o drugojačijem tipu klitika, te istraživanja usvajanja klitika i sl.

Osim prozodijski, klitike su i (morfo)sintaktički atipične, što je i u tesnoj vezi jedno s drugim. Kako su atone, klitičke reči obično imaju posebnu, ograničenu distribuciju u rečenici uz odgovarajuću ortotoničku reč. Za razliku od neklitičkih, akcentovanih reči, čiji je raspored u rečenici relativno slobodniji, ili je određen drugom vrstom sintaktičkih ograničenja, klitičke reči predstavljaju poseban sintaktički podsistem, sa osiromašenim informativnim funkcijama; za njih važe drugačija poziciona ograničenja i zasebna organizacija, kako defektnost odnosno atipičnost klitičkih reči sumira Popović (op. cit.: 283):

„Zameničke i glagolske enklitike – uključujući tu i rečcu se [...] – razlikuju se od ostalih delova rečenice u više, međusobno tesno povezanih, aspekata: (1) fonetski – kao enklitike; (2) informativno – kao informativno slabe, devalorizovane reči, umesto kojih se, kad data zamenica ili glagol treba da imaju neku informativnu funkciju, javlja puni, tj. akcentovani (= akcentogeni, ortotonički) oblik, zahvaljujući kome ta reč može da stoji na početku rečenice, da bude fokus, da nosi kontrastivni akcent i sl., i uopšte da bude član ortotoničkog, informativno punovrednog segmenta rečenice; (3) u pogledu raspoređivanja, jer po svojoj pozicionoj organizaciji čine potpuno zaseban podsistem u okviru sistema reda reči.“ (Popović, op. cit.: 283)

Klitičke reči se, dakle, često nalaze na drugačijim pozicijama nego njihovi ortotonički ekvivalenti (u srpskohrvatskom, recimo, to je tzv. druga pozicija za enklitike, a koja ne važi i za ortotoničke oblike odgovarajućih zamenica i pomoćnih glagola). Drugim rečima, poseban sintaktički podsistem klitičkih reči ogleda se u njihovoj specifičnoj potkategorizaciji. Reč na koju se klitike prozodijski „naslanjaju“² pri linearizaciji rečenice

2 Utisak prozodijskog „naslanjanja“ enklitike na ortotoničku reč koja joj prethodi dao je i ime samom fenomenu u tradicionalnoj gramatici, prema grč. ἐγκλιτικός, ἦ, ὅν, koje je u tom značenju zabeleženo kod aleksandrijskih gramatičara, a odatle preneseno i u rimske i potonje tradicionalne gramatike. Prema ovom, stvoren je i analogni termin za proklitike; a potom je od osnove izveden i opšti termin za klitike, u okviru strukturalne lingvistike. U savremenoj literaturi su, doduše ređe, u upotrebi i drugi analogni termini, poput mezoklitika (klitika se umeće unutar svog oslonca, između njegove osnove i afkasa) i endoklitika (klitika se umeće unutar svog oslonca tako da razdvaja samu njegovu leksičku osnovu na dva dela); – što se u lingvistici osamdesetih smatralo nemogućim prema hipotezi leksičkog integriteta, cf. Scalise (1986: 17–20); takođe v. Anderson (2005: 132–143).

i naziva se osloncem (engl. *host*) za klitike, a u zavisnosti od toga da li se pozicioniraju levo ili desno od oslonca, što je tipološka specifičnost svakog pojedinačnog jezika, razlikuju se proklitičke od enklitičkih reči. I jedne i druge, međutim, otvaraju određenu poziciju u rečenici iza odnosno ispred sebe, koju zahtevaju popunjenom, a neretko traže i sasvim određenu leksičku kategoriju na toj poziciji.

§3. Sve napred rečeno o klitikama oslikava i suštinu njihove ambivalentnosti u jeziku. S morfonološke strane, klitike su ambivalentne kao istovremeno reči i nereči. Reči su, budući da nose odgovarajuća značenja i učestvuju u morfosintaktičkim odnosima na nivou rečenice; i nereči su, jer nemaju leksički akcenat, čija je osnovna funkcija upravo demarkacija reči. Sa morfosintaktičke strane, klitike su ambivalentne kao istovremeno reči i afiksi, odnosno u isto vreme ni reči, ni afiksi. Poput afikasa, a za razliku od prozodijski nedefektnih reči, klitike su vezane morfeme. Njihova linearizacija u rečenici znatno je ograničenija nego kod prozodijski nedefektnih reči, i kao i kod afikasa, uglavnom sledi izrazito gramatikalizovan redosled (iako ne uvek). S druge strane, za razliku od afikasa, a poput morfosintaktičkih reči, klitike se ne vezuju uvek i nužno za određenu klasu reči, reč odnosno osnovu. Oslonac za enklitičke reči u srpskohrvatskom, recimo, može biti bilo koja prozodijski nedefektna reč, deo sintagme ili, pod određenim uslovima, sintagma s njihove leve strane, na inicijalnoj rečeničnoj poziciji. Kod vezanih morfema tipa afikasa, međutim, izbor leksičke osnove je značajno uži od toga, i bitno drugačije prirode. Konačno, iako su prozodijski nedefektne reči u principu morfološki znatno kompleksnije od klitika, i klitičke reči mogu, premda ređe, biti morfološki složene, tj. mogu i same imati fleksiju.³ Prema osobinama klitika koje su ovde navedene, jasno je i zašto ih definišemo upravo kao „defektne reči“, jer to jeste opis koji im najbolje pristaje; uz druge formalne termine koji se sreću u literaturi, poput „vezanih reči“ i sl.

§4. Ambivalentnost klase klitičkih reči u jeziku ogleda se i, na širem planu, u njihovoj simultanoj realizaciji na različitim gramatičkim modulima (nivoima). Drugim rečima, klitike se u pravilu realizuju na sumeđi

3 Slične kriterijume i testove za utvrđivanje identiteta klitika i razlikovanje kliticizacije od fleksije v. u radovima iz klasične teorije klitika (Zwicky 1977, 1985, 1987, 1994, Zwicky & Pullum 1983). Od njih se ovde navedene osobine klitika ipak razlikuju u određenim pojedinostima, a slična diskusija o identitetu klitika vodi se i u drugoj recentnijoj literaturi (cf. Bermúdez-Otero & Payne 2011; inter alia).

(engl. *interface*), tj. kroz sučeljavanje, različitih gramatičkih modula; fonologije i sintakse, fonologije i morfologije, morfologije i sintakse. Naime, nijedan od ovih gramatičkih modula nije dovoljan da sâm u potpunosti generiše klitike, već u pravilu klitike zahtevaju pristup informaciji iz fonološkoga, iz morfološkoga i iz sintaktičkog modula ujedno. Primera radi, linearizacija klitičkih reči je u domeni fonološko-sintaktičkog interfejsa, jer iziskuje simultani pristup i prozodijskoj, i (morfo)sintaktičkoj informaciji (v. niže); kao i u domeni sintaktičko-morfološkog i interfejsa sa pragmatikom, recimo, jer i takvi faktori utiču na pojavu i sklop klitičkih ili neklitičkih oblika (npr. u objekatskoj reduplikaciji i dr.).

I ova multimodularnost, odnosno transmodularnost klitičkih reči takođe jeste značajan indikator njihove posebnosti u jeziku. Pored iznad navedenih osobina (§2), i ambivalentnost u odnosu na gramatičke module jeste jedna od važnijih karakteristika koje izdvajaju klitike kao zasebnu morfonosintaktičku kategoriju.

§5. Konačno, klitičke se reči, bilo da su proklitike ili enklitike, odlikuju i tendencijom da se, kada ih je više od jedne u klauzi, u pravilu grupišu skupa u jedan klitički niz, grozd ili klaster (engl. *cluster*), neprekinuti sled klitika, izdvojenih od prozodijski nedefektnog ostatka klauze. U štokavskome, to je enklitički niz (v. niže), čija je linearizacija i arhitektura predmet ovoga rada. Način na koji se klitičke reči organizuju unutar klastera, sintaktički i prozodijski, te dodeljivanje i prenošenje akcenta i linearizacija klitičkoga niza unutar klauze predstavljaju i glavninu istraživačkih usmerenja u okviru savremene teorije kliticizacije. Ipak, u znatno je većoj meri proučavan odnos klitičkoga niza prema ostatku klauze (npr. njegova linearizacija), nego što je proučen način na koji je sâm klitički niz uređen, tj. način na koji su same klitičke reči organizovane u odnosu jedne prema drugima (njihova linearizacija unutar niza i njegova arhitektura).

2. Enklitički niz u štokavskome

§6. Tipično klasu klitičkih reči čine posebni, prozodijski defektni oblici subjekatskih ili objekatskih zamenica, čija je i distribucija odnosno linearizacija tipično drugačija nego što je to kod drugih, prozodijski nedefektnih („punih“) oblika ličnih zamenica. To su klitičke reči u užem smislu, i većina istraživanja pod tim terminom podrazumeva upravo takvu klasu reči, premda je sâm fenomen prozodijske i morfosintaktičke specifikacije o kome je reč u

većini jezika ipak često šireg opsega, ili često i ne obuhvata isključivo klasu zameničkih reči. Klasu enklitičkih reči u tom užem smislu u štokavskome čine, pored objekatskih zamenica u dativu, akuzativu i genitivu singulara i plurala, uključujući i klitičku rečcu *se*, i neakcentovani oblici pomoćnih glagola *jesam*, *biti* i *hteti*, te upitna rečca *li* i arhaična rečca *bo* (Popović, op. cit.: 284, Stevanović 1986: 164–165). Slično enklitikama raspoređuju se, poput rečce *bo*, i rečce „labavo vezane za rečenicu“, prema Popoviću, te kontrastivne rečce *pak* i *opet* (op. cit.: 265–270), koje se takođe odlikuju prozodijskom i informacionom defektnošću te, kao i enklitike, teže postinicijalnoj poziciji i mogu da se raspoređuju unutar sintagmi.

§7. Enklitičke reči u užem smislu, međutim, najjasnije se odlikuju u štokavskome od drugih defektnih reči i partikula pre svega svojim gramatikalizovanim grupisanjem u jedan enklitički niz (§5). Upravo fenomen enkliticizacije u nizu jeste obeležje koje nedvosmisleno definiše i izdvaja enklitičke reči, kako od brojnih drugih prozodijski defektnih reči i partikula koje takođe teže enkliticizaciji, tako i od proklitika. Sem toga, enklitički niz je i domen u kom zapravo deluje mikrosintaksa samih (en) klitika, tj. domen u kome se odvijaju procesi njihove gramatikalizacije i leksikalizacije (kliticizacije). Drugim rečima, enklitički niz ne bi trebalo posmatrati kao statičku i linearnu konstrukciju – gramatički *fait accompli* – s predefinisanim unutrašnjim sastavom i arhitekturom (§30), već kao dinamičku, višedimenzionalnu strukturu, čiji su sastav i ustrojstvo proizvod aktivnih procesa gramatikalizacije i leksikalizacije njenih pojedinačnih elemenata, specifičnih za svaki konkretan iskaz–kontekst i za svaki element ove konstrukcije ponaosob. Mada se u novije vreme u literaturi javljaju i pristupi kliticizaciji koji upravo na taj način ispituju mehanizme derivacije klitičkog niza – uglavnom neleksikalistički i sintaktocentrični pristupi – ipak dominantni tok, ne samo u morfosintaksi klitika, već često i u drugima sličnim fenomenima u morfološkoj teoriji, čine tzv. pristupi zasnovani na obrascu (engl. *template-based approaches*), koji se dalje ne razlaže jer se smatra zadatim, arbitrarnim redosledom jezičkih elemenata.

2.1. Linearizacija enklitičkog niza

§8. Enklitike, kao prozodijski defektne reči, bilo da su upotrebljene pojedinačno ili u kontinuiranom nizu, ne mogu da stoje na inicijalnoj pozici-

ji u klauzi, niti se mogu upotrebiti samostalno. Stoga su u inicijalnoj poziciji, u srpskohrvatskome, enklitike u komplementarnoj distribuciji sa „punim“, prozodijski nedefektnim oblicima odgovarajućih pomoćnih glagola i zamenica. Isto tako, prozodijski nedefektne forme ne mogu se upotrebiti u enklitičkoj poziciji pri neutralnoj intonaciji i u nepromenjenom iskazu, već u tom slučaju predstavljaju formalni marker i intonacioni oslonac za realizaciju neke od koordinativnih funkcija između jedinice u inače enklitičkoj poziciji i druge koordinirane jedinice (1). Da tu nije reč o pravoj enklitičkoj poziciji, pokazuje i mogućnost inverzije, koja izostaje kod enklitičkih reči. Drugim rečima, to govori da u neutralnom iskazu sa pomoćnim glagolom ili objekatskom zamenicom, koji nisu koordinirani, u srpskohrvatskome nužno postoji upravo enklitička pozicija, u kojoj mogu da se realizuju isključivo i enklitičke reči, dok se njima komplementarne prozodijski nedefektne forme realizuju u drugim pozicijama, odnosno sa drugačijim sintaktičkim i komunikativnim funkcijama. Reč je, dakle, o pravoj komplementarnoj distribuciji.

- (1) a) *Vidim ih. Vidim njih* [tj. *a ne neke druge*].
**(Nj)ih. *(Nj)ih vidim* [tj. *a ne neke druge*].
- b) *Ne vidim ih. Ne vidim njih* [tj. *nego neke druge*].
**(Nj)ih. *(Nj)ih ne vidim* [tj. *nego neke druge*].
- c) *Došli ste. Došli jeste* [tj. *ali niste dobrodošli, i sl.*].
**(Je)ste. *(Je)ste došli* [tj. *ali niste dobrodošli, i sl.*].
- d) *Napisa(t) ćemo. Napisati hoćemo* [tj. *ali ne stojimo iza toga, i sl.*].
**(Ho)ćemo. *(Ho)ćemo napisati* [tj. *ali ne stojimo iza toga, i sl.*].

§9. Inicijalna pozicija, nedozvoljena za enklitike, predstavlja pak prozodijski oslonac i nužan preduslov za realizaciju enklitika. Enklitička pozicija u srpskohrvatskome jeste, dakle, u najvećem broju slučajeva postinicijalna, tzv. druga pozicija u rečenici (2P ili P2), koja kao takva predstavlja i izuzetno važan rečenični segment (cf. Popović, op. cit.: 16–17). Tome u prilog govori i tipološki raširena tendencija u različitim jezicima da se finitni glagol realizuje upravo na drugoj poziciji u rečenici (V2). Značaj druge pozicije uočen je, uostalom, od samih početaka modernih pristupa enkliticizaciji i rečeničnoj linearizaciji u indoevropskim jezicima (cf. Wackernagel 1892), mada do danas nije u potpunosti objašnjen.

U teorijskim pristupima drugoj poziciji dominiraju dve načelne orijentacije. Jedna je prozodijska (§10–13), koja postinicijalnu enklitičku poziciju primarno objašnjava metričkom strukturom iskaza. Linearizacija enklitičkoga niza, prema tome, predstavljala bi *a posteriori* fonološki fenomen, sistem pravila za naknadnu ritmičku korekciju sintaktički već formiranog iskaza. Druga orijentacija jeste sintaktička, i ona drugoj poziciji načelno pristupa kao *a priori* sintaktičkom fenomenu, koji se ogleda već u samoj sintaktičkoj strukturi iskaza. U zavisnosti od generalne teorijske orijentacije iz koje nastupaju, sintaktička su objašnjenja druge pozicije dosta raznovrsnija; mogu biti konstituentna (§14–16) ili dependencijalna (§17–20), formalna i funkcionalna (§21–23), i sl. Konačno, postoje i pristupi koji kombinuju načela prozodijskih i sintaktičkih teorija druge pozicije (§24–27), smatrajući da se linearizacija enklitičkoga niza najbolje može objasniti upravo kao fenomen fonološko-sintaktičkog interfejsa; kao i pristupi zasnovani na istorijskoj perspektivi (§28–29).

2.1.1. Prozodijske teorije druge pozicije

§10. Razumevanje enkliticizacije kao prvenstveno prozodijskoga fenomena potiče od najranijih istraživanja enklitika u indoevropskim jezicima; uključujući Wackernagelov zakon (op. cit.) i tumačenje enkliticizacije ritmičkim razlozima kod savremenika, poput Delbrücka (prema Popović 2004: 283f). Prozodijski je pristup, dakle, najčešće povezan s dijahronijskim (cf. Radanović-Kocić 1988), jer enkliticizaciju objašnjava kao istorijski fenomen prozodijske devalorizacije pomoćnih glagola i objekatskih zamenica, koji se potom reflektuje i u njihovoj sinhronijskoj linearizaciji, ali ne i u sintaktičkoj strukturi (Radanović-Kocić 1996: 432–434).

§11. Enklitike, naime, uvek podležu istim sintaktičkim pravilima i ograničenjima kao i odgovarajuće prozodijski nedefektne forme, pojavljuju se u istim sintaktičkim kontekstima; jedino se razlikuju u linearnom poretku (ibid.), gde podležu komplementarnoj distribuciji sa „punim“ oblicima (§8). Prema tome, već bi postojanje komplementarnih enklitičkih i „punih“ formi, a zatim i njihovo ponašanje, prema Radanović-Kocić (op. cit.), ukazivalo na to da nije reč o sintaktičkome, već o *a posteriori* fonološkom fenomenu. S jedne strane, sintaktičkome modulu nije dostupna prozodijska informacija o redukovanim i „punim“ formama pomoćnih glagola i zamenica, a s druge strane, redukovane (enklitičke) forme, u

skladu s dijahronijskim činjenicama, treba izvoditi od neredukovanih, a ne obratno (op. cit.: 433); iz toga sledi da su neredukovane forme primarne, dok enklitičke moraju biti izvedene, ako ne u sintaksi, pošto u sintaksi to nije moguće, onda u prozodijskoj strukturi iskaza.

Radanović-Kocić stoga izvodi enkliticizaciju u dva koraka (op. cit.: 433, 441), gde se pre svega dodeljuje obeležje enklitičnosti odgovarajućim pomoćnim glagolima i zamenicama, a zatim se reči s tim obeležjem pomeraju na drugu poziciju u okviru svoje fonetske fraze, a to je pozicija iza prve izgovorne reči. Enkliticizacija se tako tumači kao sekundarna prozodijska korekcija sintaktički već formiranog iskaza, odnosno ona nema nikakvu ulogu u sintaktičkom formiranju iskaza.

§12. Prozodijski pristup enkliticizaciji zasniva se, dakle, na dve- ma premisama. Jedna je komplementarna distribucija prozodijski neredukovanih i redukovanih (enklitičkih) oblika, a druga jeste dijahronijsko prvenstvo prozodijski neredukovanih formi, odnosno razumevanje enklitičkih formi kao sekundarnih i izvedenih. Uz to, on pretpostavlja autonomiju sintakse od drugih jezičkih modula, u ovome slučaju prozodijskog, jer drugačije ne bi bilo moguće tvrditi kako je sintaksi nedostupna fonološka informacija (više o tome niže, v. §27). Drugim rečima, prozodijski argument se, u suštini, zasniva na jednoj binarnoj opoziciji, čiji nemarkirani član predstavljaju „puni“ oblici pomoćnih glagola i objekatskih zamenica, a drugi, markirani član predstavljaju enklitičke forme.

Problem s tako postavljenim binarizmom jeste u tome što on, međutim, ne odgovara u celini sinhronijskoj realnosti enkliticizacije. Pre svega, dijahronijski argument da redukovane, enklitičke forme treba smatrati izvedenima, a neredukovane primarnima, nije nužno u skladu sa njihovom sinhronijskom upotrebom, gde se upravo enklitičke forme primarno pojavljuju u neutralnim i osnovnim, a prozodijski neredukovane ili „proširene“ (sic!) forme u izvedenim kontekstima (cf. §8, s primerima). Prema Radanović-Kocić (op. cit.: 442), enkliticizacija je u tim slučajima blokirana na fonološkom nivou, dok neutralni iskazi, sa osnovnom rečeničnom strukturom i osnovnim linearnim poretom, inače predstavljaju i jedinstvenu fonetsku frazu, koja je i domen primene pravila enkliticizacije. Tako se, međutim, ulazi u *circulus vitiosus*, u kome prozodijski argument samome sebi postaje dokaz.

Osim toga, prozodijski pristup ne bi mogao da objasni iskaze u kojima se javlja pauza ispred enklitike, u kom slučaju je enklitika fonetski u proklizi, tj. čini izgovornu celinu s rečju koja joj sledi, ali se sintaktički i

dalje nalazi na enklitičkoj, drugoj poziciji; a takvi iskazi nisu neobični u srpskohrvatskome (pre svega govornom, ali i pisanom jeziku, u kome normativni priručnici, navodeći uz brojne primere ovakav položaj enklitike kao gramatičku grešku, rečito svedoče o toj pojavi). Oni nedvosmisleno ukazuju na to da se linearizacija enklitika pre svega odvija u sintaksi; uzimajući pri tome u obzir fonološki kontekst ili bez njega, što je sada od manje važnosti; a da se krajnja prozodijska struktura iskaza tek naknadno izvodi.

§13. Nedvojbeno je uloga fonološkog konteksta u procesu enkliticizacije, ali je naivno uverenje da su sintaktički kriteriji pri enkliticizaciji sasvim nevažni. Klitike, kao dijalektički, transmodularni jezički fenomen (§4), u čijoj su fonologiji uvek interpelirani i sintaktički, a u sintaksi fonološki procesi, nužno treba posmatrati i iz ugla fonološko-sintaktičkog interfejsa, na kome se i ostvaruju.

2.1.2. Konstituentne teorije druge pozicije

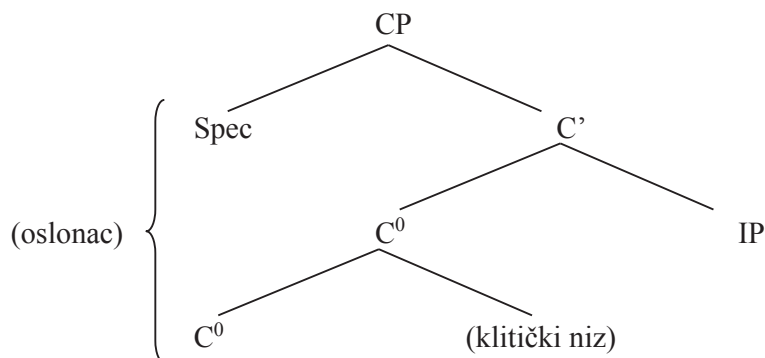
§14. Interesovanje transformaciono-generativne gramatike za srpskohrvatske enklitike počinje već u vreme tzv. standardne teorije transformaciono-generativne gramatike (Browne 1968, 1974). Osnovna ideja kojom se vode ovi i njima srodni pristupi enkliticizaciji jeste da druga pozicija kod P2 enklitika zapravo predstavlja jednu od konstituentnih pozicija u samoj sintaktičkoj strukturi iskaza, kao što je to slučaj i sa V2 glagolima, te da je enkliticizaciju na drugoj poziciji moguće objasniti u potpunosti pomoću sintaktičkih pravila, tj. bez potrebe za fonološkim kriterijima u analizi (cf. Franks & Progovac 1994, Wilder & Čavar 1994a, 1994b, Čavar 1996, Progovac 1996, 1998, 2000, Mišeska Tomić 1996a, 1996b, 1997, 2000, 2004, Franks 1997, Čavar & Seiss 2011).

§15. Kao strukturna pozicija koja odgovara enklitičkoj drugoj poziciji ovde se uzima komplementizator (Comp), tj. centar komplementizatorske sintagme kome se odgovarajućim derivacijama formiran enklitički niz zdesna priključuje (cf. Progovac 1996: 412–415). Rečca *li* i ovde ima odgovarajući poseban status među klitikama, jer se ona jedina generiše upravo u komplementizatorskoj poziciji i ne podleže pomeranju, što nije neobično, s obzirom na njenu upitnu funkciju (op. cit.: 420). Sve ostale enklitike se zdesna priključuju komplementizatoru, dakle i reči *li*, što objašnjava njenu apsolutnu istaknutost na inicijalnom mestu enklitičkoga niza. Klitičke zamenice u dativu prethode u nizu zamenicama u akuzativu,

a klitički pomoćni glagoli prethode klitičkim zamenicama, što je u skladu sa strukturnim pozicijama na kojima se generišu i pravilima pomeranja duž sintaktičkog stabla kojima podležu (op. cit.: 421–422).

Svi segmenti iskaza koji linearno prethode enklitikama zapravo su naknadno izvučeni na inicijalnu poziciju (Spec CP) odgovarajućim pravilima pomeranja, poput topikalizacije ili K-pomeranja i sl., kako bi pružili oslonac enklitikama (op. cit.: 415–420). Time je napravljen zanimljiv teorijski obrt – umesto da se enklitike posmatraju kao postinicijalni elementi, dakle elementi čija linearizacija u suštini predstavlja njihovo pomeranje duž stabla kako bi pronašle i sintaktički i prozodijski odgovarajuću poziciju na kojoj mogu da se realizuju; one zapravo ovde postaju strukturno inicijalni rečenični elementi, a njihov prozodijski oslonac naknadno deriviran različitim pratećim transformacijama, dakle on je taj koji se pomera duž stabla kako bi poslužio kao oslonac za enklitike, a ne obratno (2).

(2) Opšta shema linearizacije enklitika (prema Progovac, op. cit.):

§16. Međutim, konstituentni pristup enkliticizaciji, osim što nam ne objašnjava zašto uopšte i dolazi do kliticizacije u prozodijskom smislu (fonološke redukcije i dezakcentuacije), ne objašnjava u potpunosti ni pojedine druge fenomene kliticizacije, na prvom mestu nizanje enklitika, a što je jedna od, kako smo rekli, najvažnijih osobina kliticizacije (§5, 7). Progovac (op. cit.: 420–422) predviđa da se pomeranjem enklitike uvek pridružuju zdesna, tako da je i klitička rečca *li*, koja se generiše na poziciji Comp, inicijalna enklitika u nizu jer se sve druge zdesna pridružuju poziciji Comp; zameničke enklitike se generišu na svojim odgovarajućim ϑ -pozicijama, koje se pak nalaze niže u strukturi od Aux pozicije, na kojoj se generišu

klitički pomoćni glagoli; stoga se zameničke klitike pre svega pomeraju na poziciju Aux, tako da se zdesna pridružuju pomoćnim glagolima, a zatim se u već formiranom nizu sa njima pomeraju na poziciju Comp. Očigledan kontrprimer jeste 3. lice singulara prezenta pomoćnog glagola *je*, koje u nizu nikada ne prethodi, već sledi zameničkim enklitikama, za šta ova teorija nema adekvatno obrazloženje (Progovac, op. cit.: 426). Osim toga, ona ne objašnjava ni to zašto se enklitike uopšte nižu, odnosno zašto se zameničke i glagolske enklitike na taj način grupišu u jedan niz, kada ne predstavljaju niti sintaktičku, niti semantičku prirodnu klasu i nemaju niti sintaktičkih, niti semantičkih zajedničkih obeležja, a ipak se pojavljuju u gramatikalizovanom nizu, sa jednim dosta fiksnim linearnim redosledom, uprkos izuzecima, po svemu drugačijem od ostatka srpskohrvatske klauze. Drugim rečima, i proizvodna defektnost, koja je, uostalom, i jedna od ključnih, definišućih odlika klitičkih reči, mora da ima određenu ulogu u procesu enkliticizacije, a naročito u procesu enkliticizacije u nizu, jer ne može se samo sintaktičkom analizom objasniti fenomen druge pozicije, a posebno fenomen klitičkoga niza, u potpunosti. Njoj treba, u izvesnoj meri, pridružiti i morfološku dimenziju, budući da je 3. lice pomoćnog glagola *je*, takođe, i jedina među štokavskim enklitikama koja se realizuje svojom osnovom u klitičkoj formi, a ne nastavčkim delom (*jesam* : *sam*, *jesi* : *si*, *jeste* : *je*). Dakle, i morfološka informacija je od određene važnosti kada je reč o specifičnoj finalnoj linearizaciji enklitičkoga *je* u enklitičkom nizu (u vezi s tim, takođe v. §31). Konačno, glagolska enklitika *je* homofona je pronominalnoj enklitici 3. lica femininuma *je* u akuzativu ili genitivu singulara, što će reći kako ni fonološki kontekst, u užem smislu, nije nevažan kod nizane linearizacije štokavskih enklitika, budući da one upadljivo teže izbegavanju homofornih sekvenci, poput **je+je* (cf. i Milićević 2007).

2.1.3. Dependencijalne teorije druge pozicije

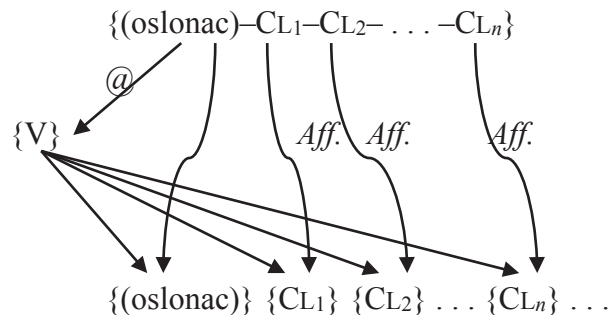
§17. Manje su brojni od konstituentkih dependencijalni sintaktički pristupi fenomenu enkliticizacije, i svi su skorijega datuma (v. i literaturu u fusnoti 1). Ovde ćemo prikazati dva dependencijalna pristupa linearizaciji enklitičkoga niza u srpskohrvatskome, od kojih jedan u okviru teorijskog modela gramatike reči (Čamdžić & Hudson 2002), a drugi u okviru modela smisao–tekst (Milićević 2009a, takođe cf. Milićević 1999).

Generalna prednost dependencijalnih pristupa linearizaciji P2 enklitika, u odnosu na pristupe zasnovane na gramatici frazne strukture, jeste

odsustvo konstituenata iz sintaktičke strukture iskaza u dependencijalnim teorijama gramatike. (Ne ulazeći ovde u raspravu o tome koliko je ili nije teorijski opravdano to odsustvo.) Time se, naime, već na teorijskom nivou eliminišu oni problemi koje konstituentskoj analizi, u načelu, zadaje linearizacija P2 enklitika u jezicima kao što je srpskohrvatski, gde inicijalni oslonac za enklitike ne mora da bude i nije uvek nužno predstavljen nekim rečeničnim konstituentom. Takođe, dependencijalne teorije gramatike su nezavisno razvijale pristupe linearizaciji rečeničnih elemenata u generalno većoj meri nego gramatike frazne strukture, zbog čega u principu raspoložu donekle već izgrađenim i razrađenim teorijskim aparatom na tome polju, makar on i ne bio bez mana.

§18. U okviru teorijskog modela gramatike reči (Čamdžić & Hudson 2002), enklitički niz se posmatra kao jedna vrsta morfosintaktičke reči, izgrađene od oslonca za enklitike kao osnove i samih enklitika kao specifičnih afikasa te reči (engl. *hostword*). Klitike se, dakle, u okviru ovoga modela, posmatraju kao fenomen morfološko-sintaktičkoga interfejsa, tako da ujedno predstavljaju reči, u sintaktičkom smislu, i afikse, u morfološkom smislu, što može da objasni njihovu prozodijsku i pozicionu defektnost. Da bi ovakva „oslonачka reč“ mogla da selektuje enklitike kao afikse, pretpostavlja se da je ona u specifičnoj vrsti dependencijalnog odnosa (u radu se ta relacija naziva odnosom „sidrenja“, engl. *anchor*) sa upravnim glagolom klauze, te da svaki dependent toga glagola ujedno postaje i dependent oslonачke reči, a svaki dependent oslonачke reči može postati i njen deo, odnosno može se enkliticizirati kao afiks te reči; v. shematizovani prikaz u (3).

(3) Opšta shema linearizacije enklitika
(prema Čamdžić & Hudson, op. cit.):

Ova analiza, dakle, pretpostavlja dvostruke relacije zavisnosti da bi mogla da objasni proces enkliticizacije uopšte. Pozitivno je što je ovde iznesena jedna morfosintaktička analiza motivacije i modusa enkliticizacije kao fenomena, koja inače upadljivo izostaje kod većine sintaktičkih pristupa drugoj poziciji (jedino objašnjenje enkliticizacije kao fenomena dosad je bilo isključivo prozodijsko, gde se enklitike tumače kao istorijski i fonološki izvedeni oblici komplementarnih „punih“ formi, v. §10–11); negativno je, međutim, to što dvostruke relacije zavisnosti koje ova analiza uvodi nisu ničim empirijski opravdane u jeziku, tj. čini se da služe jedino metateorijskoj svrsi za potrebe same analize. Ipak, kako ova analiza pretpostavlja da je oslonačka reč ujedno i upravna reč za sve druge reči u klauzi, tj. druge reči su u dvostrukom odnosu zavisnosti ne samo prema upravnom glagolu u klauzi, već i prema oslonačkoj reči, to omogućava da se objasni i linearizacija oslonačke reči na inicijalnoj poziciji u rečenici, a time i linearizacija klitika na tobože drugoj poziciji, tj. na poziciji iza njihovog oslonca, na kojoj se i nalaze u svojstvu afikasa unutar oslonačke reči. Opet, pozitivno je što je ovime napravljeno još jedno odstupanje od tradicionalnog razmišljanja o enklitičkoj poziciji kao nužno drugoj u klauzi, jer ovde klitički niz zajedno sa svojim osloncem zapravo predstavlja inicijalni element rečenice; negativno je pak to što posmatranje oslonca za enklitike kao upravne reči u klauzi, preko njegovog svojstva formalne osnove za oslonačku reč, nema empirijskog opravdanja u jeziku.

Sve ukupno, izgleda kao da ova analiza postuliranjem dvostrukih relacija zavisnosti između krajnjih dependenata i svih upravnih reči njihovih upravnih reči zapravo pokušava da omogući uvođenje u dependencijalnu gramatiku one sintaktičke strukture, njoj odgovarajućih funkcionalnih projekcija i sintaktičkih transformacija kojima inače operišu pristupi zasnovani na gramatikama frazne strukture. Pre svega je to podizanje (engl. *raising*) konstituenata, kako bi mogla da objasni raznolike primere pomeranja enklitika i drugih rečeničnih konstituenata duž stabla u štokavskome (Čamdžić & Hudson, op. cit.: 336–340, 346–350). S druge strane, validan je njen fokus na morfološko-sintaktički interfejs pri analizi enklitika, i uopšte smisao za gramatičku elegantnost i konzistentnost pri ekstenziji morfosintaktičkih pravila koja inače važe u srpskohrvatskome na domen enklitika (op. cit.: 334, 350).

§19. U okviru teorijskog modela smisao–tekst (Milićević 2009a), linearizacija klitika posmatra se kao deo sistema pravila linearizacije i enkliticizacije koja se primenjuju na nivou dubinske morfološke reprezen-

tacije, jednom od nivoa jezičke strukture s kojima operiše ovaj teorijski model. Dubinska morfološka reprezentacija (DMorphR) predstavlja rezultat pravila prelaza iz površinske sintaktičke reprezentacije (SSyntR), tj. krajnjega sintaktičkog modula u okviru ovoga modela. Na nivou sintaktičke reprezentacije primenjuju se pravila dodeljivanja dependencijalnih relacija elementima rečenice; tu se, dakle, uspostavlja sintaktička struktura iskaza, ali tu iskazi još nisu linearizovani i morfosintaktičke reči se još ne pojavljuju u svojim krajnjim flektivnim oblicima. Linearizacija i fleksija se realizuju tek u prelazu iz površinskog sintaktičkog na dubinski morfološki nivo strukture, i tek se pojavljuju na tome drugom nivou. To, prema tome, važi i za (en)klitike – one ovde nisu sintaktički fenomen *sensu stricto*, već se i njihov karakteristični oblik i njihova karakteristična linearizacija realizuju tek u prelazu na dubinsku morfološku reprezentaciju. Stoga je potrebno formulisati i sasvim posebna pravila kako kliticizacije, tako i linearizacije enklitičkoga niza, koja neće biti neka od već poznatih sintaktičkih pravila niti neka moguća proširenja tih pravila, što je možda i najveći nedostatak ovoga pristupa.

Pravila kliticizacije ovde, kao i u prozodijskom pristupu, podrazumevaju dodeljivanje obeležja klitičnosti pomoćnim glagolima,⁴ zamenicama, ali i upitnoj reči *li*, u odgovarajućim gramatičkim i komunikativnim kontekstima (Milićević, op. cit.: 260–261). Emfatička rečca *li* (koju autorka smatra različitom od upitne rečce *li*) i rečca *se* predstavljaju „klitičke lekseme“, koje obeležje klitičnosti imaju već u „sintaktiku“ (tj. u leksikonu). Motivacija za razlikovanje „klitičkih leksema“ od izvedenih enklitika i ovde je, kao i kod Radanović-Kocić (1996: 432), postojanje komplementarnih neklitičkih formi (Milićević, op. cit.: 239); ukoliko takve forme postoje, automatski se pretpostavlja da su njima komplementarne klitike naknadno izvedene od njih pravilima kliticizacije, a ne obratno.

Posebним pravilom se, zatim, formira enklitički niz (op. cit.: 264). Tim se pravilom raspoređuju klitičke reči na odgovarajuće mesto u nizu, u skladu sa predefinisanim obrascem. Obrazac je onaj koji odgovara opštoj shemi (§30), premda ona sama ne odgovara empirijskim činjenicama (§32). No, ovo pitanje, međutim, kao ni načelno pitanje morfološkog prvenstva klitičkih ili neklitičkih komplementarnih formi, za ovaj pristup nije relevantno.

4 Na drugom mestu (Milićević 2005), autorka bliže razmatra morfološki status futurskih glagolskih enklitika u štokavskome.

Konačno, pravilima linearizacije tako formiranog enklitičkog niza (op. cit.: 264–269), on se postavlja na odgovarajuće mesto u klauzi. Ova pravila uključuju identifikaciju oslonca za enklitički niz, zatim postavljanje enklitičkog niza na odgovarajuće mesto u klauzi, nakon što je oslonac identifikovan, kao i pravila umetanja enklitičkog niza, pravila preferencije ako je identifikovano više od jednog potencijalnog oslonca za enklitički niz, te dodatno pravilo o izbegavanju finalne pozicije za postavljanje enklitičkog niza. Pravila su dobro formulisana i odgovaraju jezičkoj empiriji, jedino im se može zameriti preveliki stepen indiosinkrastičnosti i neekonomičnosti, tj. potreba da se svaki aspekt enkliticizacije definiše posebnim pravilom; što je i generalno slučaj s ovim teorijskim modelom.

§20. Za pristupe zasnovane na teorijama dependencijalne gramatike, posebno pitanje koje se postavlja jeste kako uopšte objasniti pojavu klitičnosti kod pomoćnih glagola, budući da oni predstavljaju sintaktički najviše upravne reči u rečenici. Ako je pomoćni glagol najviša upravna reč, a ne dependent, onda je njegov klitički status u srpskohrvatskom važno teorijsko pitanje za ove pristupe kliticizaciji (cf. i Milićević 2009b).

2.1.4. Funkcionalne teorije druge pozicije

§21. Funkcionalni pristupi imaju dugu tradiciju u savremenoj strukturalnoj lingvistici, uključujući i teoriju kliticizacije, gde se među prvim reakcijama na Wackernagelov metrički pristup enklitikama javlja upravo funkcionalizam Meilleta i Jakobsona (prema Popović 2004: 283f). Vodeća ideja funkcionalnih pristupa kliticizaciji jeste to da specifičnosti linearizacije i druge posebnosti enklitičkih reči ne proizilaze iz njihovih formalnih obeležja, poput atonosti i sl., već da su i njihove karakteristične formalne osobenosti, i njihova sintaksa i linearizacija proizvod njihove funkcionalne i komunikativne defektnosti, odnosno „pomoćnog karaktera“ takvih reči u rečenici (ibid.); dakle posledica, a ne uzrok. Pretežno funkcionalnim pristupom koristi se i Popović (op. cit.) u analizi linearizacije srpskohrvatskih enklitika.

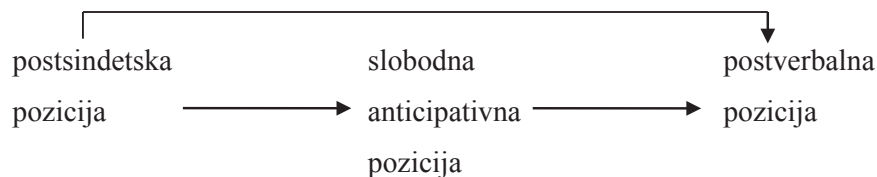
Načelna prednost funkcionalnog pristupa linearizaciji P2 enklitika jeste u tome što, ne polazeći od unapred definisane formalne strukture i obeležja iskaza, već idući ka njihovome opisu putem raščlanjavanja njihovih komunikativnih funkcija, on uspeva da uvaži empirijsku raznovrsnost različitih mogućih načina linearizacije enklitičkih reči. Kako primećuje

Popović (op. cit.: 292–364), uz određene opšte principe linearizacije enklitičkih reči, a to su pre svega nemogućnost njihovog ostvarivanja na apsolutno inicijalnoj poziciji te izbegavanje apsolutno finalne pozicije, postoji više od jednog mogućeg načina linearizacije enklitika u rečenici, i to u zavisnosti kako od gramatičkih, dakle formalnih, tako i od funkcionalnih, tj. informacionih i komunikativnih obeležja različitih iskaza.

§22. Prema Popoviću, treba razlikovati rečenice sa samo jednom mogućom, formalno uslovljenom pozicijom za enklitike; to su rečenice koje sadrže gramatički oslonac za enklitike (op. cit.: 292–303), najčešće veznik, i u njima je položaj enklitika gramatikalizovan isključivo na „drugoj“ poziciji iza tog gramatičkog oslonca; te rečenice bez takvog gramatičkog oslonca za enklitike, u kojima je raspoređivanje enklitičkih reči relativno „slobodno“, imajući u vidu gramatička i komunikativna obeležja iskaza, između različitih potencijalnih „drugih pozicija“ za njihovo ostvarivanje (op. cit.: 303–338). Uz to, budući da su sve srpskohrvatske enklitike zapravo reči koje stoje u nekoj gramatičkoj i funkcionalnoj vezi s glagolom, i njegov položaj u rečenici ima vrlo značajnu ulogu pri linearizaciji enklitika, tako da je još jedna potencijalna gramatička pozicija za realizaciju enklitika postverbalna pozicija, koja čak u nekim slučajima može i da razdvoji enklitički niz (op. cit.: 338–342).

Ukoliko enklitike, dakle, iz različitih razloga – bilo formalnih, bilo komunikativnih – nisu realizovane na svojoj gramatikalizovanoj, postsindetskoj „drugoj“ poziciji, one se mogu raspoređivati i na drugim potencijalnim anticipativnim „drugim“ pozicijama (anticipativnim u odnosu na položaj glagola) unutar rečenice. Poslednja potencijalna pozicija do koje je takvo „slobodno“ raspoređivanje enklitika moguće jeste postverbalna kontaktna pozicija (4). Koliko će biti potencijalnih pozicija za položaj enklitika u rečenici zavisi, dakle, od mesta glagola u njoj; što predstavlja izuzetno značajan teorijski doprinos funkcionalnog pristupa razumevanju linearizacije enklitičkih reči. Takođe, u zavisnosti od konkretne strukture iskaza i, pre svega, položaja glagola, ne moraju sve tri enklitičke pozicije da postoje; neke rečenice imaju samo gramatikalizovanu postsindetsku poziciju, druge imaju postsindetsku i alternativnu slobodnu poziciju, koja pak u nekim iskazima može i da se podudara sa postverbalnom pozicijom; ako pak rečenica počinje glagolom na inicijalnoj poziciji, sve tri enklitičke pozicije se podudaraju onda u samo jednoj istoj, jedinoj mogućoj poziciji, postinicijalnoj, iza glagola (op. cit.: 360–364).

(4) Opšta shema linearizacije enklitika (prema Popović 2004: 364):

§23. I drugi funkcionalni pristupi enkliticizaciji, takođe, u većoj meri polaze od same empirijske heterogenosti fenomena enkliticizacije. To se odražava i na njihovu metodologiju, pa je stoga i njihova veza s tipološkim ili dijahronijskim pristupima opisu jezika često čvršća nego kod ostalih teorijskih modela enkliticizacije (cf. Bubenik 1993).

2.1.5. Teorije fonološko-sintaktičkog interfejsa

§24. Pristupi linearizaciji enklitičkog niza koji uzimaju u obzir sintaktičke i fonološke kriterije ujedno razlikuju se međusobno u znatnoj meri s obzirom na teorijske premise, metod analize i, uopšte, način na koji posmatraju ulogu fonološko-sintaktičkog interfejsa u derivaciji iskaza sa enklitikama. Određeni pristupi, tako, fonologiji daju ulogu korektiva za u sintaksi generisane iskaze, putem derivacija kao što su prozodijska inverzija klitike i njenog oslonca (Halpern 1995), fonološka potkategorizacija enklitika koje se u sintaksi slobodno generišu na različitim mestima duž stabla (cf. Bošković 1995, 2000, 2002, 2004, King 1996, Rivero 1997, Stjepanović 1998, 1999, Boeckx & Stjepanović 2000) ili fonološka leksikalizacija sintaktički projektovanih klitičkih reči (Caink 1999). Drugi pristupi pak predviđaju veći značaj samoga interfejsa, tako što dopuštaju da sintaksa i fonologija simultano deluju pri derivaciji iskaza s enklitikama; bilo preko njihove zajedničke veze sa prozodijskom strukturom (Inkelas & Zec 1990), bilo na druge načine. (Pregled dotadašnjih pristupa linearizaciji enklitika, uz sopstvenu analizu enkliticizacije kao fenomena fonološko-sintaktičkog interfejsa, daje Schütze 1994, cf. i Schütze 1996.)

§25. U vezi s pomenutim pristupima enkliticizaciji koji podrazumevaju da se enklitike slobodno generišu u sintaksi, a zatim linearno raspoređuju pravilima pomeranja u fonološkoj domeni, u okviru

minimalističkog programa razvilo se i šire teorijsko pitanje o sintaktičkoj ili fonološkoj prirodi takvog pomeranja sintaktičkih centara (engl. *head movement*) uopšte. Dok su raniji modeli u okviru generativne gramatike pristupali pomeranju centara kao fenomenu užesintaktičke prirode, noviji pristupi sintaksi zasnovani na minimalizmu uočavaju kako ono često ide protiv određenih principa uže sintakse, a ne može se objasniti ni iz ugla semantičke komponente gramatike, tzv. logičke forme (LF), zbog čega mora biti da podleže operacijama na nivou fonološke forme (PF). Chomsky (1995: 358) stoga izražava mogućnost da su iskazi sa linearnim V2 obrascem izvedeni fonološkim, a ne sintaktičkim operacijama, dok će kasnije (2001: 37) tu tvrdnju proširiti i na sve procese podizanja sintaktičkih centara duž stabla (engl. *head raising*). Značajan deo aktuelnih istraživanja u okviru minimalističkog pristupa sintaksi (cf. Boeckx & Stjepanović 2001, Lai-Shen & Corver 2013, kao i radove citirane iznad u §24), sledeći Chomskog, smatra pomeranje sintaktičkih centara, uključujući linearizaciju enklitika, PF fenomenom, premda postoje i alternativne analize pomeranja centara kao užesintaktičkog fenomena (Matushansky 2006, Roberts 2010). Ovo je i u skladu s opštim, aktuelnim trendom u okviru minimalizma da se sve veća pažnja posvećuje fenomenima interfejsa, za razliku od ranijih dominantnih modela u okviru generativne gramatike; do mere da se i sama sintaktička komponenta gramatike posmatra upravo kao interfejs između LF i PF, tj. kao fazno derivirani sistem koji povezuje određena značenja sa njihovom realizacijom.

§26. Posebno bi trebalo razmotriti pristupe enkliticizaciji u okviru teorije optimalnosti (cf. Anderson 1996, 2000, 2005, Franks 1999, 2000, Werle 2004, 2009). Kako ovaj teorijski model raspolaže, u načelu, potentnim metodološkim aparatom, koji je u stanju da simultano predstavi i evaluiira ograničenja bilo koje vrste (fonološka, morfološka, sintaktička), čini se i najpodesnijim upravo za reprezentaciju fenomena interfejsa, i u okviru njih, enkliticizacije i srodnih fenomena na sumedi sintakse, morfologije i fonologije. Franks (2000), tako, sintaksi daje ulogu ulazne komponente (engl. *input*), tj. generatora enkliticizacije, dok ograničenjima morfološke i prozodijske vrste daje ulogu evaluatora za optimalnu realizaciju (engl. *output*), tj. optimalnu linearizaciju P2 enklitika. Međutim, glavnina postojećih analiza u okviru teorije optimalnosti (OT) većinom se ili ograničavaju na prozodijski nivo linearizacije enklitika; što je verovatno razumljivo s obzi-

rom na domen u kome je OT nastala i u kome je zasad najviše razvijena, a to je fonologija; ili se bave ograničenjima na interfejsu prozodijske i morfološke strukture konstrukcije koju čine enklitičke reči sa njihovim osloncem, negirajući sintaktičku ravan fenomena (cf. Anderson 2000).

§27. S načinom razumevanja fonološko-sintaktičkog interfejsa indirektno je povezano i šire teorijsko pitanje autonomije sintakse.⁵ I prozodijski i sintaktički pristupi enkliticizaciji podrazumevaju da fonološki kontekst nije dostupan u domeni sintakse, niti da je sintaktičkom modulu jezika moguće pristupati iz domena fonologije. Ukoliko, međutim, u jeziku postoje i takvi fenomeni poput enkliticizacije, za koje je nužno da se simultano pristupa sintaktičkom i (mor)fonološkom kontekstu, odnosno različitim jezičkim modulima istovremeno ili uporedo, pod pretpostavkom da to jeste nužno (nijedan od ovde razmatranih pristupa enkliticizaciji to ne pretpostavlja, ali kako smo videli, nijedan opet nije i bez mane kada je o opisu fenomena enkliticizacije reč), onda je i autonoman status tih modula pod znakom pitanja (za diskusiju o autonomiji ili paralelizmu sintakse i fonologije, cf. radove u Honeybone & Bermúdez-Otero 2006, kao i Carstairs-McCarthy 1999, Burton-Roberts et al. 2000, Ramchand & Reiss 2007).

2.1.6. Istorijski pristupi drugoj poziciji

§28. Poseban pristup linearizaciji P2 enklitika predstavljaju teorije druge pozicije koje se zasnivaju na istorijskoj perspektivi (Radanović-Kocić 1988, Pancheva 2005, Bennett 2006, 2011, Alexander 2008, Migdalski 2009a, 2009b, 2010a, 2013, te radove cit. u §31). Značajan doprinos istorijskog pristupa razumevanju fenomena P2 enkliticizacije sastoji se u tome što se on ovde razmatra u odnosu na širi morfosintaktički kontekst i njegovu evoluciju, tako da se dovodi u vezu i sa drugim gramatičkim kategorijama i epifenomenima, čiji status u gramatici, u istorijskoj perspektivi, može da bude od važnosti i za sâm proces gramatikalizacije odnosno leksikalizacije klitika na drugoj poziciji (iz klasične istorijske gramatike, cf. i Belić 1924).

§29. Linearizaciju enklitičkoga niza i u srpskohrvatskome treba, dakle, posmatrati ne samo kao zatečeno stanje, već i kao tekući istorijski

⁵ Ono se najčešće postavlja u vezi sa semantikom, pragmatikom ili diskursom (cf. Chomsky 1977), ali vredi i za fonologiju (v. Radford 1988: 31).

proces. Prema tome, kako smatra Shokeir (2006), neophodno je definisati najmanje dve gramatike koje opisuju linearizaciju enklitičkog niza u srpskohrvatskome, jer se ovaj fenomen ne može obuhvatiti u potpunosti samo jednom gramatikom, kako smo videli iznad. Te dve gramatike bile bi komplementarne, ali i u odnosu kompetitivnosti. Komplementarne, tako što bi opisivale različite aspekte enkliticizacije, i tako obuhvatile sve, i kontradiktorne primere iz empirijske građe (npr. to što enklitike mogu da se linearizuju i prozodijski, iza prve reči unutar sintagme, ali i sintaktički, iza cele sintagme). S druge strane, takve dve gramatike su i međusobno kompetitivne, jer predstavljaju tranzicionu fazu u procesu jezičke promene, u kojoj jedna gramatika teži da zameni drugu. Jedna od njih (konkretno, prozodijska linearizacija enklitika), dakle, u srpskohrvatskome predstavlja stariju, recesivnu gramatiku, dok druga (sintaktička linearizacija) predstavlja mlađu, dominantnu (5). Time se objašnjava i to što procene gramatičnosti iskaza sa različitim načinima linearizacije enklitičkoga niza često mogu da variraju unutar jezičke zajednice; naime, neki su dijalekti u ovoj tranziciji progresivniji, dok drugi i dalje poseduju recesivno stanje.

(5) Opšti mehanizmi linearizacije enklitika (prema Shokeir, op. cit.):

	recesivna gramatika	dominantna gramatika
rečenica sa subjektom na inicijalnoj poziciji	<i>prozodijska inverzija</i>	<i>postsintaktičko spuštanje</i>
rečenica sa glagolom na inicijalnoj poziciji	<i>prozodijska inverzija</i>	
drugi tipovi rečenica	<i>postsintaktičko spuštanje</i>	

2.2. Arhitektura enklitičkog niza

§30. Koliko god bile razjedinjene u pogledu pristupa linearizaciji enklitičkoga niza u štokavskome, sve pomenute teorije enkliticizacije slažu se u pristupu arhitekturi enklitičkoga niza. Enklitički niz je, naime, prema tom konsenzusu, načelno shvaćen kao nezavisno uređen, predefinisani i gramatikalizovan međusobni redosled srpskohrvatskih enklitika. Ne-

zavisno je uređen u tom smislu što se njegova linearizacija u rečenici uglavnom posmatra odvojeno od njegove unutrašnje strukture, tj. od načina na koji se same enklitike između sebe raspoređuju na odgovarajuća mesta jedne ispred ili iza drugih u nizu (osim kod Progovac 1996, ali kako je istaknuto u §16, sa značajnim propustima upravo u ovom domenu; dok je, recimo, u pristupu Milićević 2009a, v. §19, potrebno da se i eksplicitno formuliše posebno pravilo za formiranje enklitičkog niza, potpuno nezavisno od pravila njegove linearizacije). Zatim, enklitički niz je shvaćen kao predefinisani u tom smislu što se, kako god bilo formulisano, to njegovo uređenje uvek posmatra kao unapred potrebno svojstvo za njegovu linearizaciju. Drugim rečima, ni u jednom od ovde prikazanih pristupa linearizaciji enklitičkoga niza ne dopušta se mogućnost da se enklitike i međusobno raspoređuju simultano se pozicionirajući i u odnosu na ostatak klauze (kod Milićević 2009a, recimo, međusobni položaj enklitika je definisan obrascem koji prethodi njihovom pozicioniranju unutar klauze; kod Progovac 1996, on je pak definisan već sintaktičkom strukturom, tj. enklitike se međusobno pozicioniraju onako kako su i generisane na svojim baznim pozicijama, i sl.). Konačno, enklitički niz je gramatikalizovan u tom smislu što se pretpostavlja kako, načelno, ne postoji mogućnost varijacije u međusobnom redosledu enklitika, niti mogućnost da sâm niz bude razdvojen neklitičkim elementima, izuzev u nekim formalno definisanim slučajima (kao što je prisustvo negacije, i sl.). Tako shvaćen, enklitički niz u svim pomenutim pristupima enkliticizaciji izgleda kao u (6).

(6) Opšta shema arhitekture enklitičkog niza (cf. Popović 2004: 289–290):

Q (EMPH)	AUX ≠ je	DAT (ETH/POSS)	ACC/GEN	REFL (DENTRANS)	AUX = je
<i>li</i>	<i>sam, si, ću, ćeš, bih, bi... (etc.)</i>	<i>mi, ti, joj, mu, nam... (etc.)</i>	<i>me, te, jelju, ga, nas... (etc.)</i>	<i>se</i>	<i>je</i>

Opštoj shemi u (6) treba, međutim, dodati, pored sintaktičkih (objekatskih) enklitika u dativu, i klitičke forme ekspresivnog (etičkog) dativa, koje prema Popoviću (op. cit.) dolaze na drugo mestu u nizu, ispred sintaktičkih

enklitika u dativu, ako se simultano pojavljuju; kao i enklitike posesivnog dativa i „slobodnog“ dativa (Milićević, op. cit.: 240), mada se, prema Milićević (ibid.), one ne mogu javiti u istom iskazu sa objekatskim enklitikama u dativu, što empirijski možda ne važi uvek. Milićević, kako je rečeno (§19), razlikuje i emfatičku rečcu *li* od upitne rečce. Takođe, i Popović (op. cit.), i Milićević (op. cit.: 241) prave razliku između pronominalnih enklitika u akuzativu od homofornih enklitika u genitivu. Prema Popoviću, ukoliko se i jedne i druge javljaju u rečenici, enklitika u akuzativu u pravilu prethodi enklitici u genitivu; dok Milićević (ibid.), međutim, navodi da to jeste običniji, ali ne i jedini mogući njihov redosled. Redosled akuzativskih i genitivskih enklitika je, prema Milićević, generalno slobodan u odnosu jednih na druge (ACC+GEN ili GEN+ACC), izuzev u nekim formalno definisanim slučajevima (npr. u sekvenci pronominalnih enklitika 3. lica femininuma, gde je jedini dozvoljen redosled ACC+GEN: *ju+je*, **je+ju* i uopšte **je+CL_{ACC/GEN}*; ili ako su enklitike u genitivu dopune količinskih izraza, u kom slučaju je, prema Milićević, oblatoran redosled GEN+ACC; više o tome niže, v. §32).

§31. U genezi štokavskoga enklitičkog niza u (6), najvažniji fenomen jeste inverzija međusobnog rasporeda zameničkih i glagolskih enklitika u nizu, kojom je formirano aktuelno opšteštokavsko stanje. Dok su starije faze u istoriji srpskohrvatskoga poznavale enklitički niz u kome zameničke enklitike dosledno prethode glagolskima, jer su od njih u dijahronijskom pogledu starije (sic!), u (6) glagolske enklitike, izuzev *je*, uvek prethode pronominalnima (cf. Ivšić 1967, Stijović 2008, Pavlović 2011, 2013). Uz ono što je o enklitici *je* rečeno u §16, kao još jednu njenu relevantnu karakteristiku treba, dakle, dodati i istorijsku recesivnost, u skladu s kojom ona zauzima istorijski glagolsko mesto u nizu, budući da je i u dijahronijskom smislu najmlađa enklitika, *je* : *jê* (cf. Ivšić, op. cit.: 87, 89–90; za sintaktičku analizu enklitičkog *je*, takođe cf. Migdalski 2010b). To će reći kako na linearizaciju enklitičkoga niza treba gledati i kao na istorijski proces, koji je još u toku (cf. Shokeir, op. cit.; §29). Konkretno, enklitike se pozicioniraju u nizu i unutar klauze i u skladu s njihovom genezom, tj. u skladu s istorijskim procesima dugog trajanja u jeziku, jer su i sve gramatičke strukture koje predstavljaju, u koje ulaze i s kojima interaguju takođe formirane istorijskim procesima s njima u vezi.

Drugačije je stanje u pojedinim perifernim, kontaktnim štokavskim idiomima, gde su procesi balkanizacije uticali i na linearizaciju klitičkoga niza, ali ne i na njegovu arhitekturu (cf. Simić 2012 za banatske,

Mladenović 2013 za kosovskometohijske govore). Ovde, naime, klitički niz teži proklizi uz glagol, kao i u susednim balkanskim jezicima, ali se uspostavljeni opšteštokavski redosled zameničkih i glagolskih klitika kao u (6) pri tome ne narušava; čak je znatno manje varijantan i više gramatikalizovan nego što je to slučaj u centralnim štokavskim idiomima. To ukazuje na izvesni stepen strukturne diskrepancije u balkaniziranim štokavskim idiomima između linearizacije klitičkog niza i njegove arhitekture; naime, dok je linearizacija klitičkoga niza ovde u potpunosti sintaktički fenomen i balkanizam, arhitektura samoga niza, budući da ne podleže sintaktičkim procesima balkanizacije na isti način, svedoči o fonološkoj ili morfološkoj prirodi nizane kliticizacije, tj. o ulozi morfonološke i prozodijske komponente u formiranju i gramatikalizaciji samoga niza. Drugim rečima, periferni štokavski dijalekti na jugu i istoku, koji podležu (morfo)sintaktičkoj balkanizaciji, na izvestan način pružaju dokaz za teorije po kojima je klitički niz i njegova specifična linearizacija u centralnim štokavskim idiomima proizvod (mor)fonološko-sintaktičkog interfejsa; jer, da je reč samo o sintaktičkom fenomenu, on bi u potpunosti podlegao balkanizaciji u ovim idiomima, da je pak reč samo o (mor)fonološkom ili prozodijskom, onda ne bi bilo razloga da dolazi do balkanizacije uopšte, a kako je ona ovde parcijalna, i to u različitim balkaniziranim idiomima na isti način, može se pretpostaviti da pravilno zahvata samo sintaktičku, a ne i (mor)fonološku komponentu ovoga fenomena interfejsa.⁶

§32. Ključni problem sa enklitičkim nizom definisanim kao u (6), a odatle i sa svim pristupima linearizaciji enklitika zasnovanim na ovom obrascu, jeste, međutim, to što takva struktura u jeziku empirijski ne postoji, već je reč o idealizovanoj aproksimaciji i apstrakciji, univerzalizovanoj nad korpusom različitih konkretnih iskaza sa pojedinačno upotrebljenim enklitikama. Ne postoji, naime, takav iskaz u kome bi sve enklitike koje odgovaraju mestima u nizu u (6) bile prisutne, tako da budu realizovane prema tako definisanome obrascu; a nisu nepoznate (mada su retke) ni različite varijacije u međusobnom pozicioniranju enklitika, koje idu i protiv tako predstavljenog obrasca.

Istraživanja fenomena linearizacije i arhitekture enklitičkog niza morala bi, dakle, pre svega da utvrde realne modele enkliticizacije u jeziku, te da onda na osnovu njih konstruišu i teorijske modele. Osim različitih

6 O balkanizaciji klitičkog niza u slovenskim idiomima v. i Alexander 1995, 2000.

konkretnih modela enklitičkog niza, istraživanja fenomena enkliticizacije bi, takođe, morala da obuhvate i slučajeve u kojima je enklitički niz prekinut, tj. bifurkiran (engl. *split cluster*), tako što se glagolske s jedne i pronominalne klitike s druge strane katkada odvojeno raspoređuju na različite enklitičke pozicije u rečenici, tj. manifestuju disocijativne karakteristike (Popović, op. cit.: 340–342). Stoga se u poslednje vreme, umesto pokušaja konstruisanja različitih teorijskih modela enkliticizacije, kakvi su prikazani iznad u radu, sve češće sprovode i empirijska (kvantitativna), eksperimentalna i korpusna istraživanja linearizacije srpskohrvatskog enklitičkog niza (cf. Diesing et al. 2009, Diesing 2010, Diesing & Zec 2011; za načelno i teorijsko stanovište cf. i Bennett 2013).

U zavisnosti od konkretnog iskaza, u praksi se, dakle, realizuju i različite pojedinačne enklitike; najviše njih pet, ukoliko je reč o upitnoj rečenici ili rečenici sa emfatičkom rečcom *li*, sa pomoćnim glagolom, direktnim i indirektnim ili rekcijskim objektom, kao i posesivnim, etičkim ili „slobodnim“ dativom; i to samo ako je glagol u predikatu takav da otvara mesto za najmanje dve rekcijske dopune, koje se mogu iskazati enklitički. Pri tome, treba primetiti da, ako se izuzmu različite komunikativne enklitike, gramatičkih ili sintaktičkih enklitika u užem smislu može biti najviše četiri u konkretnom iskazu, ukoliko je rečenica upitna, odnosno tri, ukoliko je potvrdna i sadrži pomoćni glagol, te enklitike direktnog i indirektnog ili rekcijskog objekta.

Drugim rečima, uvek može biti realizovana samo jedna glagolska enklitička pozicija, dok se različite pronominalne pozicije, uključujući tu klitičku rečcu *se*, realizuju u zavisnosti od argumentske strukture glagola i od komunikativne strukture iskaza. Pri tome, međusobno pozicioniranje različitih enklitika u nekim slučajevima može i da varira. Uopšte, međusobno pozicioniranje sintaktičkih (argumentskih) enklitika znatno je gramatikalizovanije i rigidnije nego pozicioniranje različitih komunikativnih enklitika, u koje spadaju emfatička rečca *li* (ne i upitna, koja je gramatička, a ne komunikativna enklitika), te enklitike etičkog, „slobodnog“ i posesivnog dativa.

Varijabilno pozicioniranje enklitika javiće se, s druge strane, i u sekveneci homofonih gramatičkih, pronominalnih enklitika u akuzativu i genitivu, čiji je međusobni raspored, kako navodi Milićević (v. §30), načelno slobodan. Kada je enklitika u genitivu, međutim, dopuna količinskih izraza, poput *mnogo* ili *koliko*, prema Milićević je obavezan redosled GEN+ACC. To važi u

slučajevima kada su enklitike genitiva i akuzativa jedine koje su realizovane u nizu, ali ako je pored njih u nizu prisutna i treća enklitika, nije nemoguće i da je njihov međusobni raspored ponovo slobodan.

Određeni stepen slobode u međusobnom pozicioniranju, takođe, pokazuju i enklitike u sekvenci *se+je* odnosno *je+se*, ukoliko se enklitika *je* ne elidira iz te sekvence (Popović, op. cit.: 291–292). I ovde se, pri tome, homofone enklitike, glagolsko *je* 3. lica singulara prezenta i pronominalno *je* 3. lica femininuma u genitivu singulara, usled fonološke strukture ponašaju na isti način, a uprkos sintaktičkoj razlici (ibid.). A da je čak moguće i varijabilno međusobno pozicioniranje „najsintaksnijih“ od svih enklitika – argumentskih enklitika dativa i akuzativa femininuma u sekvenci *joj+ju* odnosno *ju+joj*, oslanjajući se na kolebljivo jezičko osećanje, primećuje i Kovačević (2012: 44–45). I u tom slučaju, varijabilnost se javlja tamo gde postoji i fonološka, morfo(no)loška i morfosintaktička specifičnost enklitika u pitanju – aliterativnost oblikâ, jednakost po rodu, disimilativno *ju* opet u prisustvu treće enklitike, glagolskog *je*.

3. Zaključak

§33. Način linearizacije pojedinačnih enklitika u nizu zavisiće, dakle, i od arhitekture samoga niza, što je u velikoj meri i zdravorazumska pretpostavka, ali koju ne usvaja nijedan od iznad analiziranih pristupa štokavskim enklitikama. Drugim rečima, ne čini se neobičnim kako drugačija ograničenja naizgled važe u enklitičkim nizovima koji se sastoje od različitih sekvenci konkretnih enklitika, uzevši u obzir pojedinosti njihove geneze, morfonološke forme i morfosintakse; odnosno kako drugačija ograničenja važe u dvočlanom, a sasvim drugačija u višečlanom nizu i sl., čiji konkretan sastav utiče i na način linearizacije samih enklitika.

Literatura

- Alexander, R. (1995). The Balkanization of Wackernagel's Law. *Indiana Slavic Studies* 7: 1–8.
- Alexander, R. (2000). Tracking Sprachbund Boundaries: Word Order in the Balkans. *Studies in Slavic and General Linguistics* 28: 9–27.

- Alexander, R. (2008). Rhythmic Structure Constituents and Clitic Placement in Bosnian, Croatian, Serbian. In Bethin, C. (ed.), *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists 1*: 1–19. Bloomington: Slavica.
- Anderson, S. (1992). *A-Morphous Morphology*. Cambridge: CUP.
- Anderson, S. (1993). Wackernagel's Revenge: Clitics, Morphology, and the Syntax of Second Position. *Language* 69: 68–98.
- Anderson, S. (1996). How to Put your Clitics in their Place, or Why the Best Account of the Second Position Phenomena may be Something Like the Optimal One. *The Linguistic Review* 13: 165–191.
- Anderson, S. (2000). Toward an Optimal Account of Second-Position Phenomena. In Dekkers, J. et al. (eds.), *Optimality Theory: Syntax, Phonology and Acquisition*: 302–333. Oxford: OUP.
- Anderson, S. (2005). *Aspects of the Theory of Clitics*. Oxford: OUP.
- Anderson, S. (2011). Clitics. In van Oostendorp, M. et al. (eds.), *Blackwell Companion to Phonology*. Oxford: Blackwell.
- Belić, A. (1924). O postanku srpskohrvatskih glagolskih oblika *neću, ću* i sl. *Glas SKA*, knj. CXII: 1–18.
- Bennett, D. (2006). The Evolution of Clitic Systems: A Lexicalization Explanation. *LACUS Forum* 32: 279–288.
- Bennett, D. (2011). Towards a Cognitively Realistic Account of Clitics. *LACUS Forum* 36: 55–72.
- Bennett, D. (2013). Grammaticalization, Lexicalization, and Frequency: Evidence from Clitics. *Slavia Centralis* 6(2): 5–19.
- Berendsen, E. (1986). *The Phonology of Cliticization*. Dordrecht: Foris.
- Bermúdez-Otero, R. & J. Payne (2011). There are no Special Clitics. In Galani, A. et al. (eds.), *Morphology and its Interfaces*: 57–96.
- Beukema, F. & M. den Dikken (eds.) (2000). *Clitic Phenomena in European Languages*. *Linguistik Aktuell* 30. Amsterdam: John Benjamins.
- Billings, L. (2002). Phrasal Clitics. *Journal of Slavic Linguistics* 12: 285–321.
- Boeckx, C. & S. Stjepanović (2000). The Clitic/Wh-Connection: Evidence for Unselective Attraction. In King, T. H. & I. Sekerina (eds.), *FASL: Philadelphia Meeting 1999*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Boeckx, C. & S. Stjepanović (2001). Head-ing Toward PF. *Linguistic Inquiry* 32: 345–355.
- Borer, H. (ed.) (1986). *The Syntax of Pronominal Clitics*. *Syntax and Semantics* 19. New York: Academic Press.
- Bošković, Ž. (1995). Participle Movement and Second Position Cliticization in Serbo-Croatian. *Lingua* 96: 245–266.
- Bošković, Ž. (2000). Second Position Cliticization: Syntax and/or Phonology? In Beukema, F. & M. den Dikken (eds.), *Clitic Phenomena in European Languages*: 71–119. Amsterdam: John Benjamins.

- Bošković, Ž. (2001). *On the Nature of the Syntax-Phonology Interface: Cliticization and Related Phenomena*. Amsterdam: Elsevier.
- Bošković, Ž. (2002). Clitics as Non-branching Elements and the Linear Correspondence Axiom. *Linguistic Inquiry* 33: 329–340.
- Bošković, Ž. (2004). Clitic Placement in South Slavic. *Journal of Slavic Linguistics* 12: 37–90.
- Browne, W. (1968). Srpskohrvatske enklitike i teorije transformacione gramatike. *Zbornik MS za filologiju i lingvistiku* 11: 25–29.
- Browne, W. (1974). On the Problem of Enclitic Placement in Serbo-Croatian. In Breht, R. & C. Chvany (eds.), *Slavic Transformational Syntax*. *Michigan Slavic Materials* 10: 36–52. Ann Arbor: University of Michigan.
- Bubenik, V. (1993). Inflectional Morphology and Clitics in Functional Grammar: Typology and Diachrony. *Diachronica* 10 (2): 165–190.
- Burton-Roberts, N. et al. (eds.) (2000). *Phonological Knowledge: Conceptual and Empirical Issues*. Oxford: OUP.
- Caink, A. (1999). Serbian/Croatian/Bosnian Clitics at the Lexical Interface. In Coates, H. et al. (eds.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics* 7: 81–100. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Carstairs-McCarthy, A. (1999). *The Origins of Complex Language: An Inquiry Into the Evolutionary Beginnings of Sentences, Syllables and Truth*. Oxford: OUP.
- Chomsky, N. (1977). *Essays on Form and Interpretation*. New York – Amsterdam: Elsevier – North-Holland.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, N. (2001). Derivation by Phase. In Kenstowicz, M. (ed.), *Ken Hale: A Life in Language*: 1–52. Cambridge: MIT Press.
- Čamdžić, A. & R. Hudson (2002). Serbo-Croat-Bosnian Clitics and Word Grammar. *UCL Working Papers in Linguistics* 14: 321–353.
- Ćavar, D. & M. Seiss (2011). Clitic Placement, Syntactic Discontinuity and Information Structure. In Butt, M. & T. H. King (eds.), *Proceedings of the LFG11 Conference*: 131–151. Stanford: CSLI Publications.
- Ćavar, D. (1996). On Cliticization in Croatian: Syntax or Prosody? *ZAS Papers in Linguistics* 6: 51–65.
- Diesing, M. & D. Zec (2011). Interface Effects: Serbian Clitics. In Runner, J. (ed.), *Experiments at the Interfaces*. *Syntax and Semantics* 37: 1–30. Bingley: Emerald.
- Diesing, M. (2010). Clitics Revisited. *Proceedings of FASL* 18: 104–124.
- Diesing, M. et al. (2009). Clitic Placement in Serbian: Corpus and Experimental Evidence. In Featherston, S. & S. Winkler (eds.), *The Fruits of Empirical Linguistics*: 61–75. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Everett, D. (1996). *Why There Are No Clitics*. Dallas: Summer Institute of Linguistics – University of Texas.

- Franks, S. & Progovac, Lj. (1994). On the Placement of Serbo-Croatian Clitics. *Indiana Slavic Studies: Proceedings of the 9th Biennial Conference on Balkan and South Slavic Linguistics, Literature, and Folklore* 7: 69–78.
- Franks, S. & T. H. King (2000). *A Handbook of Slavic Clitics*. Oxford: OUP.
- Franks, S. (1997). South Slavic Clitic Placement is Still Syntactic. In Dimitriadis, A. et al. (eds.), *Proceedings of the 21st Annual Pen Linguistic Colloquium. University of Pennsylvania Working Papers*. University of Pennsylvania.
- Franks, S. (1998). *Clitics in Slavic*. Manuscript.
- Franks, S. (1999). Optimality Theory and Clitics at PF. In Dziwirek, K. et al. (eds.), *FASL: The Seattle Meeting 1998*: 101–121. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Franks, S. (2000). Clitics at the Interface. In Beukema, F. & M. den Dikken (eds.), *Clitic Phenomena in European Languages*: 1–46. Amsterdam: John Benjamins.
- Franks, S. et al. (eds.) (2009). *A Linguist's Linguist: Studies in South Slavic Linguistics in Honor of E. Wayles Browne*. Bloomington: Slavica.
- Gerlach, B. & Grijzenhout, J. (eds.) (2000). *Clitics in Phonology, Morphology and Syntax. Linguistik Aktuell* 36. Amsterdam: John Benjamins.
- Gerlach, B. (2002). *Clitics between Syntax and Lexicon. Linguistik Aktuell* 51. Amsterdam: John Benjamins.
- Groß, T. (2011). Clitics in Dependency Morphology. *Depling 2011 Proceedings*: 58–68.
- Halpern, A. & A. Zwicky (eds.) (1996). *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*. Stanford: CSLI Publications.
- Halpern, A. (1995). *On the Placement and Morphology of Clitics*. Stanford: CSLI Publications.
- Halpern, A. (1998). Clitics. In Spencer, A. & A. Zwicky (eds.), *Handbook of Morphology*: 101–122. London: Blackwell.
- Heggie, L. & F. Ordóñez (eds.) (2005). *Clitic and Affix Combinations: Theoretical Perspectives. Linguistik Aktuell* 74. Amsterdam: John Benjamins.
- Honeybone, P. & R. Bermúdez-Otero (eds.) (2006). *Linguistic Knowledge: Perspectives from Phonology and from Syntax. Lingua* 116 (5).
- Hudson, R. (2001). Clitics in Word Grammar. *UCL Working Papers in Linguistics* 13: 243–294.
- Inkelas, S. & D. Zec (1991). The Place of Clitics in Prosodic Hierarchy. In Bates, D. (ed.), *Proceedings of the 10th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford: Stanford Linguistic Association.
- Inkelas, S. & D. Zec (1995). The Phonology/Syntax Interface. In Goldsmith, J. (ed.), *Handbook of Phonological Theory*. London: Blackwell.
- Inkelas, S. & D. Zec (eds.) (1990). *The Phonology-Syntax Connection*. Chicago – Stanford: University of Chicago Press – CSLI Publications.

- Ivšić, S. (1967). Enklitike, osobito njihov namještaj u staroslavenskome jeziku s obzirom na ostale slavenske jezike. *Rad JAZU* 15 (348): 61–140.
- Kaisse, E. (1985). *Connected Speech: The Interaction of Syntax and Phonology*. London: Academic Press.
- King, T. H. (1996). Slavic Clitics, Long Head Movement, and Prosodic Inversion. *Journal of Slavic Linguistics* 4: 274–311.
- Klavans, J. (1979). On Clitics as Words. *CLS* 15: 68–80.
- Klavans, J. (1982). *Some Problems in a Theory of Clitics*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Klavans, J. (1985). The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization. *Language* 61: 95–120.
- Klavans, J. (1995). *On Clitics and Cliticization: The Interaction of Morphology, Phonology, and Syntax*. New York: Garland.
- Kovačević, M. (2012). Sintaksičkom konverzijom i semantički uslovljen vezani red riječi u savremenom srpskom jeziku. U: *Strukturne karakteristike srpskog jezika*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 41–53.
- Lai-Shen, L. & N. Corver (eds.) (2013). *Diagnosing Syntax*. Oxford: OUP.
- Legendre, G. (1999). Morphological and Prosodic Alignment at Work: The Case of South-Slavic Clitics. In Shahin, K. et al. (eds.), *Proceedings of the Seventeenth West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford: CSLI Publications.
- Marantz, A. (1988). Clitics, Morphological Merger, and the Mapping to Phonological Structure. In Hammond, M. & M. Noonan (eds.), *Theoretical Morphology: Approaches in Modern Linguistics*: 253–270. San Diego: Academic Press.
- Marantz, A. (1989). Clitics and Phrase Structure. In Baltin, M. & A. Kroch (eds.), *Alternative Conceptions of Phrase Structure*: 99–116. Chicago: University of Chicago Press.
- Matushansky, O. (2006). Head Movement in Linguistic Theory. *Linguistic Inquiry* 37: 69–107.
- Meklenborg Salvesen, C. & H. P. Helland (eds.) (2013). *Challenging Clitics. Linguistik Aktuell* 206. Amsterdam: John Benjamins.
- Migdalski, K. (2009a). On the Emergence of the Second Position Cliticization in Slavic. In Zybatow, G. et al. (eds.), *Studies in Formal Slavic Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Information Structure. Linguistik International* 21: 183–196. Frankfurt: Peter Lang.
- Migdalski, K. (2009b). On Two Types of Wackernagel Cliticization in Slavic. In Reich, J. et al. (eds.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Yale Meeting 2008*: 147–162. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Migdalski, K. (2010a). On the Relation Between V2 and the Second Position Cliticization. *Lingua* 120 (2): 329–353.

- Migdalski, K. (2010b). The Third Person Auxiliary Clitic as a Number Marker in Slavic. In Bičan, A. et al. (eds.), *Karlik a továrna na lingvistiku. Prof. Petru Karlíkovi k šedesátým narozeninám*: 277–292. Brno: Host.
- Migdalski, K. (2013). Diachronic Source of Two Cliticization Patterns in Slavic. In Meklenborg Salvesen, C. & H. P. Helland (eds.), *Challenging Clitics. Linguistik Aktuell* 206: 135–158. Amsterdam: John Benjamins.
- Milićević, J. (1999). Pronominal and Verbal Clitics in Serbian: A Morphological Description. *Wiener Slawistischer Almanach* 43: 231–256.
- Milićević, J. (2005). Clitics or Affixes? On the Morphological Status of the Future-Tense Markers in Serbian. In Dressler, W. et al. (eds.), *Morphology and its Demarcations: Selected Papers from the 11th Morphology Meeting, Vienna, February 2004*: 39–52.
- Milićević, J. (2007). Co-occurrence of Serbian Second-Position Clitics: Syntactic and Morphological Constraints. *Selected Papers from the 5th International Morphology Meeting, Toulouse, December 2005*: 99–120. München: Lincom Europa.
- Milićević, J. (2009a). Linear Placement of Serbian Clitics in a Syntactic Dependency Framework. In Polguère, A. & I. Mel'čuk (eds.), *Dependency in Linguistic Description*: 235–276. Amsterdam: John Benjamins.
- Milićević, J. (2009b). Serbian Auxiliary Verbs–Syntactic Heads or Dependents? In Cichocki, W. (ed.), *Papers from the 31st Annual Meeting of the APLA*: 43–53.
- Miller, P. (1992). *Clitics and Constituents in Phrase Structure Grammar*. New York: Garland.
- Mišeska Tomić, O. (1996a). The Balkan Slavic Clausal Clitic Clusters. *Natural Language and Linguistic Theory* 14: 811–872.
- Mišeska Tomić, O. (1996b). The Balkan Slavic Nominal Clitics. In Halpern, A. & A. Zwicky (eds.), *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*: 511–536. Stanford: CSLI Publications.
- Mišeska Tomić, O. (1997). Non-Initial as a Default Clitic Position. *Journal of Slavic Linguistics* 5: 301–323.
- Mišeska Tomić, O. (2000). On Clitic Sites. In Beukema, F. & M. den Dikken (eds.), *Clitic Phenomena in European Languages*: 293–316. Amsterdam: John Benjamins.
- Mišeska Tomić, O. (2004). The South Slavic Pronominal Clitics. *Journal of Slavic Linguistics* 12: 213–248.
- Mladenović, R. (2013). Linearizacija predikatskofraznih enklitika u govorima južnog Kosova i južne Metohije. *Južnoslovenski filolog* 69: 401–415.
- Neijt, A. (1984). Clitics in Arboreal Phonology. In van der Hulst, H. & N. Smith (eds.), *Advances in Nonlinear Phonology*. Dordrecht: Foris.
- Nevis, J. & B. Joseph (1993). Wackernagel Affixes: Evidence from Balto-Slavic. In Booij, G. & J. van Marle (eds.), *Yearbook of Morphology 1992*: 93–111. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

- Nevis, J. (1988). *Finnish Particle Clitics and General Clitic Theory*. New York: Garland.
- Nevis, J. (2000). Clitics. In Booij, G. et al. (eds.), *Morphology: An International Handbook on Inflection and Word-Formation*: 388–404. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nevis, J. et al. (1994). *Clitics: A Comprehensive Bibliography, 1892–1991*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pancheva, R. (2005). The Rise and Fall of Second-Position Clitics. *Natural Language and Linguistic Theory* 23: 103–116.
- Pavlović, S. (2011). Distribucija enklitika u starosrpskim poveljama i pismima XII i XIII veka. *Zbornik MS za filologiju i lingvistiku* 54 (2): 31–52.
- Pavlović, S. (2013). Konstituisanje sistema enklitika u srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 42 (1): 346–355.
- Peperkamp, S. (1996). On the Prosodic Representation of Clitics. In Kleinhenz, U. (ed.), *Interfaces in Phonology. Studia Grammatica* 41: 102–127. Berlin: Akademie Verlag.
- Peti-Stantić, A. (2006). O kakvu je redu riječ? *Filologija* 46–47: 227–238.
- Popović, Lj. (2004). *Red reči u rečenici*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Progovac, Lj. (1996). Clitics in Serbian/Croatian: Comp as the Second Position. In Halpern, A. & A. Zwicky (eds.), *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*: 411–428. Stanford: CSLI Publications.
- Progovac, Lj. (1998). Clitic Clusters and Coordination: The Case of Serbo-Croatian. In Austin, J. & A. Lawson (eds.), *Proceedings of ESCOL 1997*: 161–169. Ithaca: CLC Publications.
- Progovac, Lj. (2000). Where Do Clitics Cluster. In Beukema, F. & M. den Dikken (eds.), *Clitic Phenomena in European Languages*: 249–258. Amsterdam: John Benjamins.
- Radanović-Kocić, V. (1988). *The Grammar of Serbo-Croatian Clitics: A Synchronic and Diachronic Perspective*. PhD dissertation. University of Illinois.
- Radanović-Kocić, V. (1996). Placement of Serbo-Croatian Clitics: A Prosodic Approach. In Halpern, A. & A. Zwicky (eds.), *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*: 429–445.
- Radford, A. (1988). *Transformational Grammar: A First Course*. Cambridge: CUP.
- Ramchand, G. & C. Reiss (eds.) (2007). *The Oxford Handbook of Linguistic Interfaces*. Oxford: OUP.
- Rivero, M. L. (1997). On Two Locations for Complement Clitic Pronouns: Serbo-Croatian, Bulgarian, and Old Spanish. In van Kemende, A. & N. Vincent (eds.), *Parameters of Morphosyntactic Change*: 170–206. Cambridge: CUP.
- Roberts, I. (2010). *Agreement and Head Movement: Clitics, Incorporation, and Defective Goals*. Cambridge: MIT Press.
- Sadock, J. (1991). *Autolexical Syntax: A Theory of Parallel Grammatical Representations*. Chicago: University of Chicago Press.

- Sandler, W. (1999). Cliticization and Prosodic Words in a Sign Language. In Hall, T. & U. Kleinhenz (eds.), *Studies on the Phonological Word*: 223–255. Amsterdam: John Benjamins.
- Scalise, S. (1986). *Generative Morphology*. Dordrecht: Foris.
- Schiering, R. (2006). *Cliticization and the Evolution of Morphology: A Cross-Linguistic Study on Phonology in Grammaticalization*. PhD dissertation. University of Konstanz.
- Schütze, C. T. (1994). Serbo-Croatian Second Position Clitic Placement and the Phonology-Syntax Interface. *MIT Working Papers in Linguistics* 21: 373–473.
- Schütze, C. T. (1996). Serbo-Croatian Clitic Placement: An Argument for Prosodic Movement. In Toman, J. (ed.), *Proceedings of FASL: The College Park Meeting 1994*: 225–248. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Selkirk, E. (1978). On Prosodic Structure and its Relation to Syntactic Structure. In Fretheim, T. (ed.), *Nordic Prosody 2*: 111–140. Trondheim: TAPIR.
- Selkirk, E. (1984). *Phonology and Syntax: The Relation Between Sound and Structure*. Cambridge: MIT Press.
- Selkirk, E. (1995). The Prosodic Structure of Function Words. In Beckman, J. et al. (eds.), *Papers in Optimality Theory. University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics* 18: 439–469. Amherst: University of Massachusetts.
- Shokeir, V. (2006). Two Incompatible Grammars Define Second Position in Serbo-Croatian. In Gurski, C. & Radisic, M. (eds.), *Proceedings of the 2006 Annual Conference of the Canadian Linguistic Association*. PDF.
- Simić, Z. (2012). Neke osobine linearizacije u govorima Banatske Crne Gore i Rekaša. *Zbornik MS za filologiju i lingvistiku* 55 (2): 169–181.
- Spencer, A. & A. Luís (2012). *Clitics: An Introduction*. Cambridge: CUP.
- Stevanović, M. (1986). *Savremeni sprskohrvatski jezik I*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stijević, R. (2008). Napomene o enklitikama u jeziku povelja kneza Lazara i despota Stefana. *Zbornik MS za filologiju i lingvistiku* 51: 45–52.
- Stjepanović, S. (1998). On the Placement of Serbo-Croatian Clitics: Evidence from VP Ellipsis. *Linguistic Inquiry* 29: 527–537.
- Stjepanović, S. (1999). *What Do Second-Position Cliticization, Scrambling and Multiple Wh-Fronting Have in Common?* PhD dissertation. University of Connecticut.
- Subotić, Lj. (2010). Položaj enklitike u pisanom tekstu u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku – šta o tome piše u gramatikama. In Tošović, B. & A. Wonisch (eds.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika I/1*: 435–446. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.
- van Riemsdijk, H. (ed.) (1999). *Clitics in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Vogel, I. (2009). The Status of the Clitic Group. In Grijzenhout, J. & B. Kabak (eds.), *Phonological Domains: Universals and Deviations*: 15–46. Berlin: Walter de Gruyter.
- Wackernagel, J. (1892). Über ein Gesetz der indo-germanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen* 1: 333–436.
- Werle, A. (2004). Enclisis and Proclisis in Bosnian/Serbian/Croatian. In Chand, V. et al. (eds.), *Proceedings of the 23rd West Coast Conference on Formal Linguistics*: 801–814. Somerville: Cascadilla Press.
- Werle, A. (2009). *Word, Phrase, and Clitic Prosody in Bosnian, Serbian, and Croatian*. PhD dissertation. University of Massachusetts. Amherst: GLSA.
- Wilder, C. & D. Ćavar (1994a). Long Head Movement? Verb Movement and Cliticisation in Croatian. *Lingua* 93: 1–58.
- Wilder, C. & D. Ćavar (1994b). Word Order Variation, Verb Movement and Economy Principles. *Studia Linguistica* 48: 46–84.
- Woolford, E. (2003). Clitics and Agreement in Competition: Ergative Cross-Referencing Patterns. In Carpenter, A. et al. (eds.), *Papers in Optimality Theory 2*. Amherst: GLSA.
- Zec, D. (1997). O prozodijskoj strukturi reči. *Južnoslovenski filolog* 53: 35–58.
- Zwicky, A. & G. Pullum (1983). Cliticization vs. Inflection: English N'T. *Language* 59 (3): 502–513.
- Zwicky, A. (1977). *On Clitics*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Zwicky, A. (1985). Clitics and Particles. *Language* 61 (2): 283–305.
- Zwicky, A. (1987). Suppressing the Z's. *Journal of Linguistics* 23 (1): 133–148.
- Zwicky, A. (1994). What is a Clitic? In Nevis, J. et al. (eds.), *Clitics: A Comprehensive Bibliography 1892–1991*: xii–xx. Amsterdam: John Benjamins.

Dorđe Božović

Summary

LINEARIZATION AND ARCHITECTURE OF THE ENCLITIC CLUSTER

The paper presents a critical analysis of dominant theoretical approaches to second-position linearization of Serbo-Croatian enclitics. It is pointed out that encliticization involves not only specific linearization patterns at the clause level, but a specific morphosyntactic and morphonological architecture of the enclitic cluster, too, as well as a complex organization at the level of various syntactic interfaces.

Key words: enclitics, enclitic cluster, linearization, second position, interfaces – the syntax-phonology interface.